

Сулайман РЫСБАЕВ,
Кыргыз билим берүү академиясынын
лаборатория башчысы,
педагогика илимдеринин доктору,
профессор

**Кыргыз тилинен окуучулардын тилдик-коммуникативдик
жана маданий компетенттүүлүтөрүн баалоо принциптери, методдору,
методикалык шарттары жана каражаттары жөнүндө**

Окуучулардын сабакта ээ болгон теориялык-практикалык компетенттүүлүгүн баалоо жана текшерүү иши принциптүү маселелердин бири болуп саналат. Андыктан аны жүзөгө ашыруунун өзү да принциптүү илимий мамиле жасоону талап кылат.

Окуучунун билими менен практикалык машыгуусу – окутуунун жүрүшүндө бирдей жарыш түрдө жүзөгө ашырылуучу эки башка маселе. Демек бул – окуучу окуу стандартына ылайык же куррикулумдагы компетенттүүлүктөргө жараша теориялык билим алды жана зарыл керектүү практикалык машыгууларга ээ болду дегендикти түшүндүрөт.

Окутуу кандай дидактикалык принциптерге таянса, аны текшерүү да дал ошондой принциптерге таянат- деп айтууга болот. Андай болсо, ал принциптер төмөндөгүлөр болуусу ылайыктуу – деп эсептейбиз:

- текшерүүнүн илимий негиздүүлүгү;
- текшерүүгө акыл-эстүү мамиле жасоо;
- текшерүү процессинде окуучунун физиологиялык-психологиялык абалын эске алуу;
- баланын инсандык жана окуу ишмердүүлүгүнүн өнүгүүсүнө жекече мамиле жасоо;
- окуу материалдарынын жеңилдик жана оордук абалын байкоо;
- окуучунун жекече чыгармачылык ишмердүүлүгүн эсепке алуу.

Аталган принциптүү жагдайларга мүнөздөмө бере кетели.

1. Текшерүүнүн илимий негизде болуусу, албетте, биринчи кезектеги көңүлгө алуучу нерсе. Ал төмөндөгүлөрдөн көрүнөт:

- текшерүүнүн материалдары окуу стандартынын талаптарына шайкеш, окуу программасында берилген материалдарга жараша болуусу;
- окуу программасынын талаптарындагы билим-билгичтиктер менен куррикулумдагы компетентцияларды эске алуу;
- текшерүүнүн методдору туура тандалып, анын атайын каражаттарынын аныкталышы.

Мына бул аталган шарттар жогоруда кеп кылган текшерүүнүн илимий негизде болуусун ырастайт.

2. Текшерүүгө акыл-эстүү мамиле жасоо да абдан зарыл маселелерден. Мындагы иш-аракеттер:

– баланын билими менен билгичтигин, практикалык машыгууларын текшерүү мугалимдин окуучуга болгон административдик басым менен эмес, максаттуу, пландуу жүрүүсү;

– текшерүү үчүн атайын ыңгайлуу шарттар түзүлүп, баланын каалоосун, билим алууга болгон умтулуусун, өз билимин деңгээлин байкап, өзүн-өзү сыноо, өз мүмкүнчүлүгүн текшерүүгө болгон оң мамилесин, эрктүүлүгүн жаратуу мотивдери менен коштолуусу.

3. Текшерүү процессинде окуучунун физикалык, физиологиялык жана психологиялык абалын да эске алуу зарыл шарттардын бири. Анткени мониторинг учурундагы чыңалуу баланын психикасына терс таасир этип, толкунданууга апкелүүсү, анын натыйжасында жүрөк-нерв системасынын бузулуусуна да алпаруусу толук ыктымал.

4. Окуучунун инсандык сапаты, өзүн өзү туура алып жүрүүсү да анын чыгармачыл окуу ишмердүүлүгүнүн өсүүсүнө оң таасир этери белгилүү. Анын мурдатан берки үлгүлүү жүрүм-туруму да, окуу ишине активдүү умтулуусу да көңүлгө алынып, жекече чыгармачыл мамиле жасоосун унутпоо зарыл. Андагы окуучунун чыгармачыл өз алдынчалыгын көргөзүп, текшерүү учурунда анысын далилдей алуусу негизги ийгиликтердин бири болору талашсыз.

5. Окуу материалдарынын жеңилдик-оордук абалы да текшерүү кезинде эске алынбай койбойт. Текшерүү үчүн түзүлгөн материалдарда стандарттын талаптарынан, программадан сырткары материалдар алынбайт. Текшерүү окуу жылынын кайсы мезгилде жүргүзүлсө ошол мезгилде өздөштүрүлгөн окуу материалдардын мазмуну, оордугу, татаалдыгы текшерүү материалдарын түзүүдө толук эске алынат.

Ушундай эле принциптүү жагдайлар менен бирге, текшерүү процесси өз алдынча методдорго таянылып жүргүзүлүүсү, алардын жетекчиликке алынышы талашсыз. Ал методдор катары төмөндөгүлөр болушу мүмкүн демекчибиз:

- 1) Байкоо аркылуу текшерүү;
- 2) Аңгемелешүү аркылуу текшерүү;
- 3) Окуучунун чыгармачыл ишмердүүлүгүн изилдөө, талдоо;
- 4) Статистикалык метод.

Мында байкоо методу төмөндөгүлөр менен түшүндүрүлөт.

- күн сайын байкоо;
- чейрек сайын байкоо;
- жарым жылдык байкоо;
- жылдык байкоо;
- бөлүмдөр боюнча өздөштүрүүсүн байкоо;
- текшерүүнүн максатына жараша байкоо;
- өздөштүрүүсүн башкалар менен салыштырмалуу байкоо;
- жекече чыгармачыл өзгөчөлүгүн байкоо...

Аңгемелешүү аркылуу текшерүү методу окуучу менен жекече иштөөнү, анын өсүп-өнүгүүсүн күн санап системалуу байкоого, баланын ички логикасын, жеке ой жүгүртүүсүн, мүдөөлөрүн, психологиялык

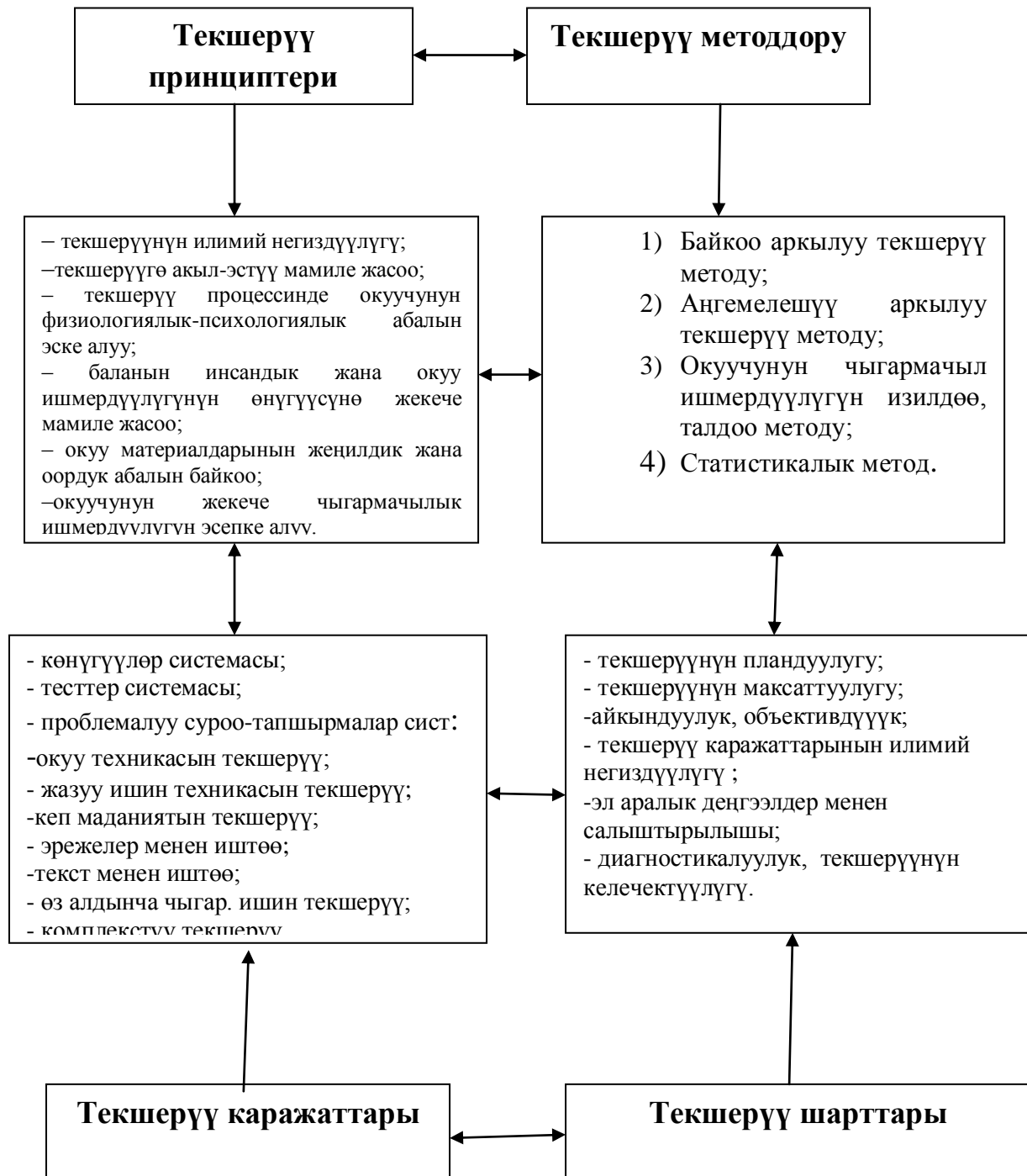
өзгөчөлүктөрүн көңүлгө алуучу бирден-бир ыңгайлуу ыкма болуп эсептелинет. Анткени жекече аңгемелешүү мугалим менен окуучуну психологиялык жактан жакындатат, жеке оюн кенен, ачык айтуу менен, өз ара ишенимдерин арттырат. Аңгемелешүү учурунда окуучу мугалимге ички оюн кенен, ачык айтуу менен, текшерүүнүн ийгиликтүү болуусун да, андан жакшы натыйжага ээ болуусун да шарттоого мүмкүнчүлүк түзүлөт.

Окуучунун жекече чыгармачылыгын изилдөө методу да эң эле активдүү метод болуп эсептелинет. Анын үстүнө, текшерүүнүн өзү окуучунун репродуктивдүү жаттоосун гана эмес, чыгармачыл ишмердүүлүгүн, анын өсүш абалын көзөмөлгө алууну максат кылары да шексиз. Ошондуктан, окуучунун тилдик же коммуникативдик билимин же машыгуусун текшерүүдө сөзсүз жекече чыгармачыл ишмердүүлүгүн эсепке алуу көңүлдүн борборунда болмокчу.

Статистикалык метод текшерүүнүн бүткүл жүрүшүн, анын этаптарын математикалык жактан так аныктап, маалыматтарды иликтөө, алгачкы, кийинки жана соңку жетишкендиктерди өз ара салыштыруу, жалпылап жыйынтыктоо баланын интеллектуалдык жактан өсүшүн билүү үчүн айрыкча зарыл керек. Андай болсо, бул метод да сөзсүз өзүнүн жакшы натыйжасын бермекчи. Ал натыйжа – мугалимдин ишинин да, окуучунун ийгиликтеринин мониторингин өз убагында байкап-баамдап, келечекти прогноздоо үчүн да эң эле зарыл.

Мына ушул принциптер жана методдорго таянып, текшерүүнүн бирдиктүү бир моделин түзүп алуунун зарылдыгы көрүнөт.

Төмөндө окуучунун сабактагы ээ болуучу **компетенттүүлүгүн текшерүү моделин** сунуш кылып көрөлү.

Бул моделде көрүнүп тургандай, текшерүү принциптери жана методдору менен бирге текшерүү каражаттары системалуу, бир бүтүн иш-аракеттердин жыйындысы катары берилген. Ал каражаттардын типтерин жана түрлөрүн толугу менен сунуш кылалы. Мисалы:

1) **Тесттер системасы.** Тесттер системасы өз ара төмөндөгүчө түргө бөлүнүп аткарылат:

I Туура жообун тандап алууга ылайыкталган тапшырмалар:

- Бир туура жообун тандап алууга ылайыкталган тапшырмалар;
- Жуп суроо тапшырмаларды колдонуу;
- Эң туура жообун тандап алууга ылайыкталган тапшырмалар;
- Бир нече туура жообун тандап алууга ылайыкталган тапшырмалар.

II туура жообун берүүгө ылайыкталган тапшырмалар;

- Тапшырмадагы бош орундуктуу толтуруу;
- Кеңейтилген жооп берүү;
- Ырастоонун тууралыгын текшерүү;
- Дал келтирүүгө ылайыкталган тапшырмалар;

III Туура удаалаштыкты түзүүгө ылайыкталган тапшырмалар:

- Окуялардын удаалаштыгын түзүү;
- Технологиялык процесстердин туура удаалаштыгын түзүү.

2) **Көнүгүүлөр системасы.** Көнүгүүлөр системасы дагы өз ара бир нече түрлөргө бөлүнөт, т.а.:

- муундук көнүгүүлөр;
- тил жатыктыруучу (бат айтма) көнүгүүлөрү;
- риторикалык (тапкычтыгын текшерүүчү) көнүгүүлөр;
- машыктыруучу (грамматикалык) көнүгүүлөр;
- коммуникативдик (баарлашуу) көнүгүүлөрү.

3) **проблемалуу суроо-тапшырмалар системасы:**

- суроолор системасы;
- тапшырмалар системасы;

4) **окуу техникасы;**

5) **жазуу иштери** (Элементи менен жазуу, таза жазуу, тез жазуу, жатжазуулар, баяндама, дилбаян, эссе, иш кагазын түзүү);

б) **текст менен иштөө:**

- текстке чейинки иштер;
- текст менен аткарылуучу иштер;
- текстти окугандан кийинки иштер.

7) **эрежелер менен иштөө:**

- эреже-таяныч ыкмасы;
- эреже изилдеп үйрөнүүнүн объектиси ыкмасы;
- эреже– жыйынтык ыкмасы,

8) **кеп маданиятын текшерүү** (кебинин тазалыгы, кебинин тактыгы, кебинин тууралыгы, кебинин логикалуулугу, кебинин орундуулугу, кеп адеби, кебинин байлыгы, кебинин көрктүүлүгү);

9) **өз алдынча чыгармачыл ишин текшерүү;**

Эми сабактагы окуучунун чыгармачылы өз алдынчалуу ишмердүүлүгүнүн урунттуу багыттары кандай болорун эске салып көрөлү. Алар төмөндөгүдөй багыттарда болору максатка ылайыктуу келмекчи:

- чыгармадан үзүндүлөрдү көркөм жатка айтуу;
- чыгарманын эпизоддору боюнча өз алдынча иллюстрация тартуу;
- каармандарын элестетип портреттерин тартуу;
- чыгарманын окуясын логикалык жактан улантып, өз алдынча улама дилбаян жазуу;
- чыгарманын сюжети, идеялык мазмунун жана анын авторунун жалпы чыгармачылыгы тууралуу тесттик тапшырмаларды түзүү;
- чыгарманын авторунун башка чыгармаларын иликтөө жана окуп-үйрөнгөн чыгарма менен салыштыруу;
- чыгарманы башка жазуучунун тематикасы окшош чыгармасы менен салыштырып талдоо;
- чыгармага жеке сын көз карашын билдирүү;
- чыгарма боюнча талкуунун суроолорун түзүп, класста талкуу уюштуруу;
- чыгарма боюнча диспут уюштуруу;
- чыгарманын мазмуну, сюжети боюнча викторинанын суроолорун түзүү жана аны класста өткөрүү;
- чыгарма боюнча конференция өткөрүү;
- чыгарма тууралуу анын авторуна кат жазуу;
- чыгарманын автору менен жолугушуу уюштуруу;
- чыгарманын авторунун сабагын («автор» сабак берет») уюштуруу;
- чыгарманын эпизоду боюнча инценировкалоо жана сахнада көрсөтүү;
- чыгармага баа берип, ал тууралуу ыр жазуу;
- чыгарманын сюжетин поэмага айлантуу;
- чыгарма тууралуу чакан эссе жазуу;
- чыгарманын тилин изилдөө;
- чыгарманын сюжети, мазмуну тууралуу кластер, синквейн, таяныч чиймелерди түзүү;
- чыгарма боюнча реферат жазуу;
- чыгармага аннотация жазуу...
- чыгармага жараша музыкалуу кече уюштуруу;
- чыгарманын окуясы өткөн жерлерге саякат уюштуруу;
- чыгарма боюнча тартылган кинофильмдерди иликтөө, чыгарма менен байланышта талдоо...

10) **комплекстүү текшерүү** (Бул иштин түрү бир эле чыгарманын негизинде жүрөт, т.а.

- бир чыгарманын мисалында окуучунун оозеки баяндоосу;
- ал боюнча дилбаян жазуусу;
- андан соң тексттик тапшырмаларды аткаруусу;
- андан кийин ошол эле тема боюнча окуучунун чыгармачыл өз алдынчалуу иши текшерилет.

Демек, ишмердүүлүктүн ушул төрт түрүн аткаруу менен, окуучу өзүнүн теориялык жана практикалык компетенттүүлүгүн толук көрсөтүүгө жетишүүсү керек.

Албетте, жогоруда айтылгандарга ылайык кыргыз тили жана адабияты боюнча окуучулардын теориялык-практикалык компетенттүүлүктөрүн текшерүү, баалоо, аныктоо каражаттарынын бул принциптери, методдору, каражаттары сабактын түрдүү типтеринде жана этаптарында мугалимдер тарабынан чыгармачылык менен пайдаланылмакчы.

Албетте, бул айтылган ойлордун, иш-аракеттердин бүткүл жыйынтыгы-сабакта окуучунун жетишкендиктерин баалоого алып барат.

Анда эмесе, төмөндө сабактагы баалоо жагдайында бир аз сөз кылып, оюбузду жыйынтыктайлы:

1. Сабакта эмне бааланат?

- Мугалимдин уюштуруу ишиби, окуучунун өздөштүрүүсүбү?
- Эрежени билүүсүбү?
- Эрежеге ылайык мисалдарды талдап түшүндүрүүсүбү?
- Фактыларды эсте тутуусубу?
- Ыкмаларды колдонуп жаңы тапшырманы талдап берүүсүбү?
- Илимимй фактыларды системалап, классификациялап берүүсүбү?
- Грамматикалык формаларды мүнөздөп айтып берүүсүбү?
- Каармандарды санап берүүсүбү?
- Каармандарга мүнөздөмө бере алуусубу?
- Каармандардан алган тарбиялык таасирин түшүндүрүп берүүсүбү?
- Өз алдынча ой жүгүртүп, чыгарманын темасын, проблемасын, айтылып жаткан идеясын ачып берүүсүбү?
- Үйрөнгөнүн турмушунда колдоно алууга машыгуусубу...

2. Сабактагы баа кандай критерийге жараша коюлат?

Мисалы: кыргыз тилинен:

- Теманы мүнөздөп, эрежени түшүндүрүп, маанисин ачып бериши;
- Лексика семантикалык маанисин эрежеге таянып мисал келтирип, аны талдап бериши;
- Грамматикалык форманын кептеги колдонулуш маанисин ачып берүүсү;
- чыгармачылык менен сүйлөм түзүп, грамматикалык форманын, андагы ордун, өзгөрүү варианттарын, маанисин түшүндүрүп берүүсү;
- чыгармачылык менен текст түзүп, анын тексттеги ордун, интеграциялык ролун түшүндүрүүсү;

Кыргыз адабияты сабагынан:

- чыгарманын сюжетин, каармандарын билүүсү;

- чыгармага, каарманга эмоционалдык-психологиялык баа берүүсү;
- чыгарманын каарманына, андагы ойлорго философиялык талдоо жүргүзүүсү;
- чыгармага, каармандарына нравалык-этикалык баа берүүсү;
- чыгарманы педагогикалык, таалим-тарбиялык маанисин ачып берүүсү.

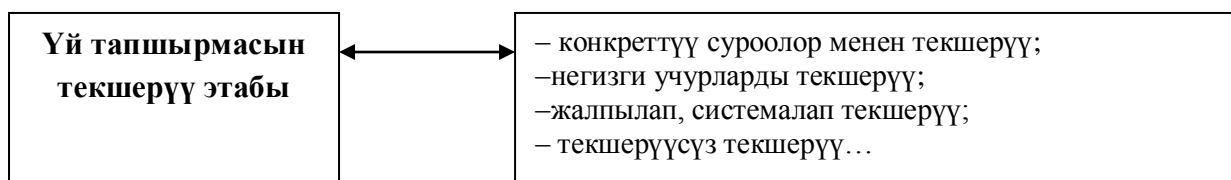
3. Балага баа кандай таасир этет?

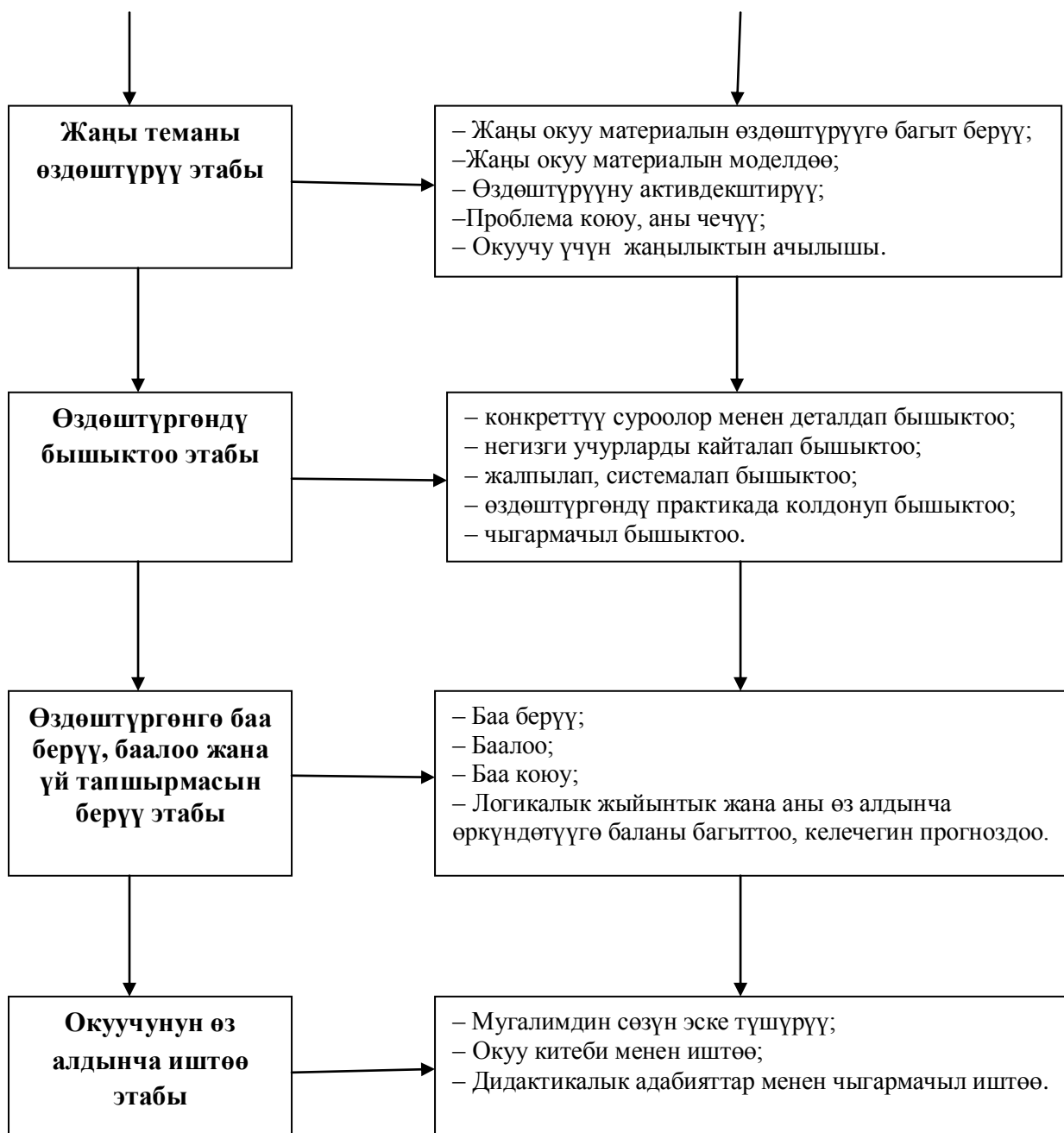
- Баа баанын билим алууга болгон оң же терс мотивациясына таасир этет.
- Баа баланын сабакка болгон психологиялык жактан мамилесинен калыптанышына калыптандырат;
- Баа баланын инсандыгын оң же терс калыптанышына таасир этет;
- Баа баланын интеллектуалдык жактан өсүш деңгээлин аныктайт жана ага таасир этет;
- Баа баланын кесиптик багыт алуусуна таасир этет;
- Баа баланын дүйнөгө болгон жеке көз карашын бекемдейт...

4. Дилбаян, баяндама жумуштарына баа берүүдө эмнелер эске алынат:

- жазуу ишинин темага туура келиши;
 - мазмун теманы ачышы;
 - мазмун, темага кептин стили туура келиши;
 - ойдун сабаттуу берилиши;
 - иште окуучунун жеке көз карашы, чыгармачылыгы, турмуш практикасы чагылышы;
 - айткан оюн факты менен далилдей алышы;
 - фактыларды жалпылап, жыйынтыктуу ой айта алышы;
 - ишинин структурасын, композициясын түшүндүрсө алышы;
 - жанрга, стилге жана кептин түрүнө ылайык сөз каражаттарын туура колдоно алышы жана аны талдап түшүндүрүп бериши;
 - айтайын деген ойго туура келген, логикалык басым коюлган сөздөргө талдоо жүргүзүп түшүндүрүп бериши;
 - сөздөргө лексика-семантикалык талдоо жүргүзүп бериши;
 - темасына жараша жазган иши тууралуу талкууга ачык талашууга түшүп, өз оюн далилдей алышы;
 - тексттеги негизги ойду бөлүп айтып бериши;
 - айткан ойлорун системасын, мейкиндикте схема түрүндө алышы;
 - жазган тексттин кайра өз сөзү менен көркөмдөп айтып бериши, ж.б.
- Эмки сөз чыгармачыл мугалим менен чыгармачыл окуучуда!

Эми, сабактагы текшерүү жана баалоо иш-аракеттеринин этаптарын, алардын жүрүшүн пландаштыралы.

Бул моделге түшүнүк берүүнүн анча деле зарылдыгы жок— деп эсептейм. Анткени анда сабактагы өздөштүрүү этаптары, ага жараша окуучулардын компетенттүүлүктөрүн текшерүү жолдору ачык көрсөтүлгөн.

Демек, окуучулардын сабакта ээ болуучу компетенттүүлүктөрүн текшерүү илимий негизде жүрүүсү керек, анын каражаттары, шарттары этаптары ж.б. түрдүү жол жоболору баары өзүнчө модель аркыклуу жүзөгө ашса, сөзсүз натыйжа берери шексиз.

Пайдаланылган адабияттар:

1. «Педагогика», К.Ю.Бабанскийдин редакциясы астында, М., «Педагогика», 1989.
2. Э.Мамбетакунов, Т.Сияев, «Педагогиканын негиздери», Б., 2010.
3. К.Коротов, «Педагогика средней школы», М., «Педагогика», 1981.
4. С.Калдыбаев, «Тест жүргүзүүнүн илимий-практикалык негиздери», Б., 2010.
5. А.Касымов, «Мугалимдин компетенттүүлүгү деген эмне?», «КББАнын кабарлары», №2. 2009
6. С.Рысбаев, «Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун теориялык-практикалык негиздери», Б., 2011.
7. С.Рысбаев, А.Акматова, «Өзбек мектептеринде кеп маданиятын окутуу», Ош, 2005.